

VAN DEN BROEK EN BAKEMA

DOOR ERNEST F. GROOSMAN

EEN van de belangrijkste en sinds 1945 het meest toonaangevende te Rotterdam gevestigde architectenburo, verliest in korte spanne tijds zijn naamdragers: prof. ir. J.H. van den Broek en prof. J.B. Bakema.

Beiden zijn zozeer aan het gehele oeuvre en ook aan het internationale aanzien van de architectengemeenschap verbonden, dat een van elkaar onafhankelijke beknopte weergave, praktisch onmogelijk is.

Gekozen is daarom voor de beschrijving van de historische ontwikkeling van het buro en van beider levensloop tot het moment van associatie in 1948, gevolgd door een weergave van de prestaties, waartoe zij elkaar beïnvloedend en steunend in staat waren, daarbij gedragen door, en tevens vorm- en leidinggevend aan een groeiende architectenorganisatie.

Zij waren samen met bekwame collega's/medewerkers de geestelijke vaders van veel bouwwerken, waarvan de kwaliteit niet alleen nationaal en internationaal respect afdwingt, maar die ook door beider hoogleraarschap aan de afdeling Bouwkunde van de Technische Hogeschool te Delft, van grote betekenis zijn geworden.

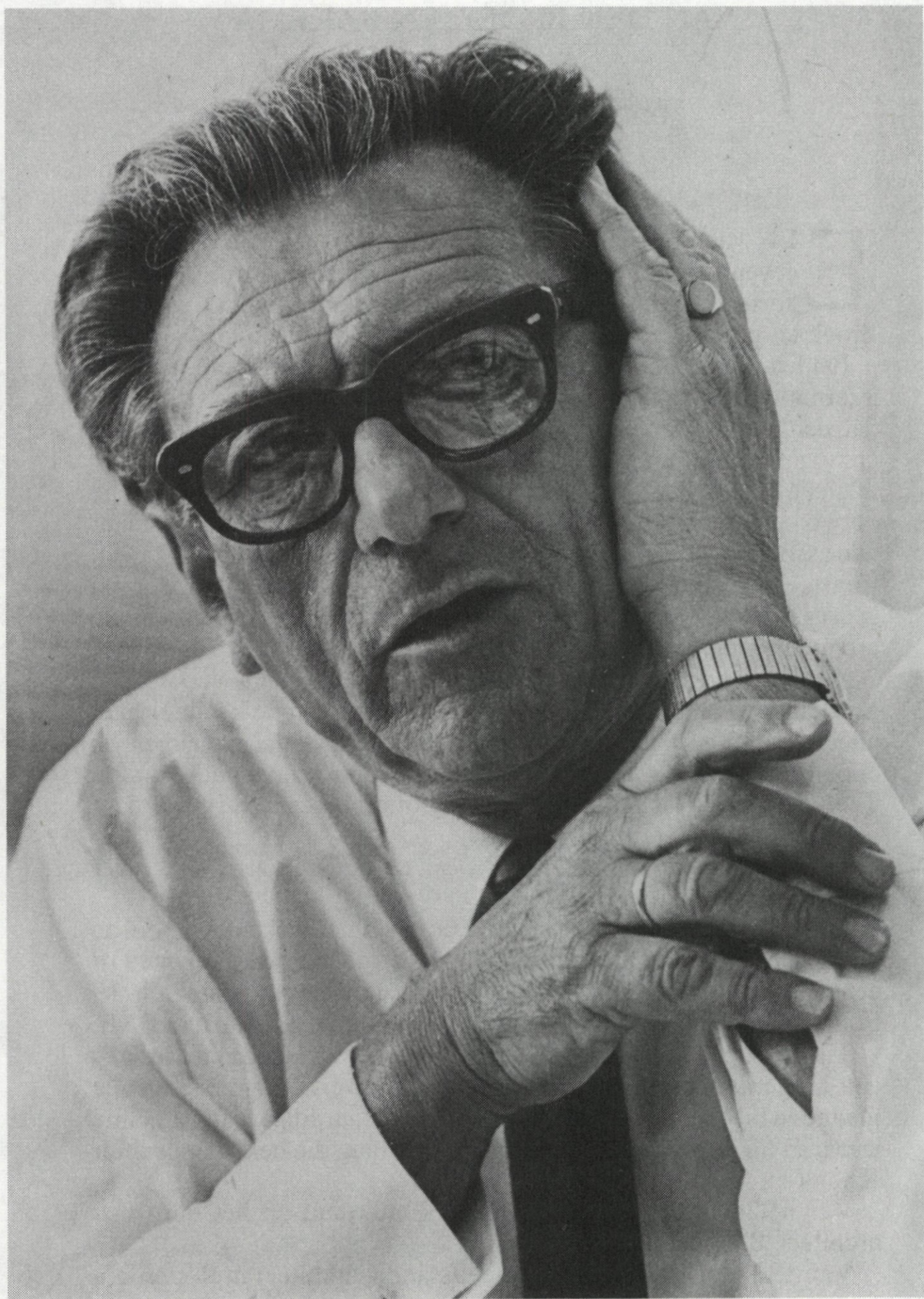
Johannes Hendrik van den Broek, de oudste, werd 4 oktober 1898 te Rotterdam geboren.

In 1917 behaalde hij de acte L.O. op de Rijkskweekschool te Nijmegen. Na een korte militaire dienstperiode verwierf hij in 1919 een acte wiskunde L.O. en deed nog voor zijn demobilisatie in 1919 Staatsexamen om te kunnen worden toegelaten tot de T.H. in Delft.

Tijdens zijn ingenieursstudie gaf hij met de behaalde acties les aan een burgeravondschool in Vlaardingen en werkte in 1923 enkele maanden bij een kunstmestfabriek, ook in Vlaardingen. In datzelfde jaar trad hij in het huwelijk met S.J. Boosman, die hem een dochter schonk en altijd tot grote steun was.

Van 1924 tot 1927 werkte hij in Rotterdam op het buro van architect B.J. Ouëndag.

Van 1927 tot 1937 was hij als zelfstandig architect in Rotterdam

80. Ir. J. H. van den Broek.

gevestigd en maakte in 't begin van die periode met ir. Van Tijen een studiereis naar Ernst May in Frankfort.

Kennelijk kreeg hij toen de eerste impulsen tot een moderne, sociaal bewogen aanpak van de volkswoningbouw.

Naast zijn werk als architect doceerde hij, met enkele onderbrekingen, tussen 1928 en 1948 bouwkunde aan de avond-M.T.S. te Rotterdam.

In 1937 associeerde hij zich met ir. J.A. Brinkman, de compagnon van architect Van der Vlugt, die o.a. twee villa's aan de Jongkindstraat, de fabriek van Van Nelle en het huis voor de directeur dr. C.H. van der Leeuw aan de Kralingse Plas ontwierp.

Sterk gesteund door Van der Leeuw, die curator was, werd hij in 1947 benoemd tot buitengewoon hoogleraar in de architectuur aan de afdeling der Bouwkunde aan de T.H. te Delft.

In 1948 komt de architect J.B. Bakema werken bij het buro Brinkman en Van den Broek; daar Van den Broek het vooral door de slepende ziekte van Brinkman en zijn betrokkenheid bij veel zaken buiten het buro, te druk kreeg, associeerden zij zich met Bakema.

Van den Broek overlijdt 6 september 1978.

Jacob Berend Bakema werd op 8 maart 1914 te Groningen geboren. Zijn bouwkundige basis-opleiding ontving hij op de M.T.S. in Groningen. Zijn architecten-opleiding genoot hij tussen 1937 en 1941 op de Academie voor Bouwkunst te Amsterdam. Zijn afstudeerproject, een scholencomplex, onder mentorschap van Mart Stam, werd in 1941 cum laude gehonoreerd. In diezelfde periode was hij als jong architect praktisch werkzaam bij C. van Eesteren, toen stedenbouwkundige te Amsterdam, en op het architectenburo van Van Tijen en Maaskant te Rotterdam.

Op 17 oktober 1939 trad hij in het huwelijk met Silina van Borssum Waalkes, die hij al op de middelbare school had leren kennen. Deze artistiek begaafde partner schonk hem een dochter en twee zonen.

In 1942 probeerde hij uit het bezette Nederland via Portugal naar Engeland te ontkomen, maar werd al over de Spaanse grens in de Pyreneeën gevangen genomen en in Frankrijk geïnterneerd. Najaar 1944 ontsnapte hij, kwam terug naar Nederland en was de laatste bezettingsperiode 'ondergronds' actief in Groningen.

De eerste drie na-oorlogse jaren werkte hij bij de Dienst van Volkshuisvesting te Rotterdam, het gemeentelijk buro dat deels zelf woningbouwplannen uitwerkte, de opdrachten aan particuliere

architecten en aannemingsbedrijven coördineerde, en de financiering daarvan regelde. Het zwaartepunt lag in die jaren meer nog op herstel dan op de grootscheepse nieuwbouw die in Zuidwijk en Pendrecht pas later op gang kwam.

In 1948 wilde hij ervaring opdoen op een groot architectenburo. Brinkman was toen al ernstig ziek en Van den Broek was juist benoemd tot hoogleraar. Spoedig na zijn tewerkstelling bij het buro dat op dat moment nog de naam droeg van 'Brinkman en Van den Broek', associeerde hij zich en werd de grondslag gelegd voor het latere buro 'Van den Broek en Bakema'.

Bakema overlijdt 20 februari 1981.

Het leven en de nationale en internationale activiteiten van deze twee architecten zouden een boek kunnen vullen. Weinig Nederlandse architecten hebben niet alleen zelf zoveel voordrachten gehouden en artikelen geschreven, maar ook over vrijwel geen Nederlandse architecten is door andere, ook buitenlandse architectuurcritici, schrijvers en uitgevers zoveel gepubliceerd als over Van den Broek en Bakema. Voor hen die meer in detail daarin zijn geïnteresseerd, liggen in de bibliotheek van de afdeling Bouwkunde van de T.H. in Delft, en ook op het buro van de architectengemeenschap Van den Broek en Bakema, vrijwel de volledige lijsten en teksten van boeken, artikelen en voordrachten ter inzage.

In de geschiedschrijving van de stad Rotterdam, waartoe wij ons moeten beperken, is het belangrijk te constateren dat de bakermatfunctie van gezonde, sterk sociaal bewogen, na-oorlogse architectuur (behalve aan figuren als Van Tijen, Maaskant, Van Emden e.a.) in belangrijke mate te danken is aan de activiteiten van dit in onze stad gevestigde tweetal.

Welke door hen ontworpen projecten c.q. activiteiten hebben mede het gezicht van Rotterdam bepaald?

Daartoe moeten in de tijd gezien vier periodes worden onderscheiden:

- a. de voorgeschiedenis van het buro;
- b. de periode van architect Van den Broek tot 1948;
- c. de periode 1948-1970 van de associatie van Van den Broek en Bakema; op welke projecten drukten zij samen, individueel of in samenwerking met de collega's in het buro, hun stempel?
- d. de periode na 1970; de bredere basis van het buro 'de architectengemeenschap Van den Broek en Bakema', waarvan nu ook Boot de Groot, Rijnsdorp en Stokla en ook anderen, deel

81. J. B. Bakema

uitmaakten en nog uitmaken.

De voorgeschiedenis

Zoals reeds gemeld is het buro 'Van den Broek en Bakema' de historische voortzetting van het architectenburo 'Brinkman en Van der Vlugt'.

De vader van ir. J.A. Brinkman (overleden 1949), M. Brinkman (overleden 1925), was de ontwerper van het bekende wooncomplex aan de Justus van Effenstraat in Spangen (1920). Een geconcentreerde stapeling van z.g. maisonnettes met een lift naar een, ook voor 'bakkerskarren' toegankelijke, brede galerij op zes meter boven het niveau van de gemeenschappelijke binnenruimte. De naar de omringende straten toegekeerde gevels zijn stug en gesloten, maar de binnenhof- toegangs- en woonzijde is – in al haar eenvoud en nu wel wat donker van toon geworden – een stimulerende achtergrond voor de contacten tussen de bewoners.

Zelden was in de geschiedenis van de volkshuisvesting op zo'n eenvoudige wijze een evenwicht gerealiseerd tussen het individuele en gezinsleven en de gemeenschappelijke aspecten in een grootstedelijk complex.

Dr. Van der Leeuw, die als opdrachtgever op de ontwikkeling van de moderne architectuur in Rotterdam zijn stempel drukte, zou ook in de totstandkoming van dit project al de hand hebben gehad.

Nu wij 1981 schrijven is besloten om het complex, na zestig jaar 'slijtage', bouw- en woontechnisch een flinke opknapbeurt te geven. De woningen die gebaseerd zijn op de betaalbare 'behoeften van toen', en erg beknopt zijn, zullen zich uitstekend lenen voor de huisvesting van kleinere gezinnen, waaraan nu grote behoefte bestaat.

Ir. J.A. Brinkman associeerde zich in 1925 met L.C. van der Vlugt (1896-1936).

De ruim tien jaren van deze samenwerking, dus tot het moment dat ir. J.H. van den Broek tot dit buro toetrad, zijn voor de architectuurgeschiedenis, en niet alleen van Rotterdam, van grote betekenis geworden.

Geïnspireerd door hun belangrijkste opdrachtgever, directeur en aandeelhouder Van der Leeuw, ontstonden de ontwerpen voor de fabriek van Van Nelle in de Spaansepolder (1925-1930) en voor zijn privéhuis aan de Kralingse Plaslaan, hoek Mecklenburglaan (1928-1929).

In dezelfde periode werden als belangrijkste werken gerealiseerd:

- het huis van dr. H.J. Boevé aan de Jongkindstraat, 1932-1934;
- het huis van H.A. Sonneveld aan de Mathenesserlaan, 1933-1934;
- de Bank van Mees en Zoonen hoek 's Gravendijkwal-Mathenesserlaan, 1931;
- het Stadion Feijenoord, 1935-1936;
- samen met ir. W. van Tijen het woongebouw met stalen draagstructuur aan de Dr. de Visserstraat in Bergpolder, 1933-1935.

Gebouwen die m.i. om hun grote betekenis in de geschiedenis der moderne architectuur tussen de beide wereldoorlogen, als monumenten geconserveerd moeten worden.

Als Rotterdam, zoals het thans aan het bewind zijnde bestuur dat terecht gaarne ziet, het 'Mekka' van de eind 20ste eeuwse Nederlandse woningbouw wil worden, zal behalve aan de zorg voor een pluriforme invulling van de nog steeds openstaande gaten en de zorg voor zorgvuldige renovatie van vervallen oude stadsdelen, ook aandacht moeten worden besteed aan het behoud van dit onvervangbare erfgoed.

Deze inleiding is noodzakelijk om aan te tonen dat een reeds door de voorgangers gevestigde traditie, de voedingsbodem was voor hen en de volgende generaties.

Een vrijwel volledig overzicht van de prestaties van *Van den Broek uit de periode 1928-1948* gaf een in het voorjaar van 1981 in de Technische Hogeschool te Delft gehouden tentoonstelling met de daarbij behorende 'Catalogus'. Daarin zijn de voor de architectuurgeschiedenis van Rotterdam interessante verbindingslijnen getrokken met H.P. Berlage, J.J.P. Oud, C. van Eesteren en wat later met Van Tijen en Maaskant.

Een beknopte greep: Van den Broek maakte in 1927 de monumentale conceptie voor het Mathenesserplein.

Zijn belangrijkste project uit de vroege dertiger jaren is het woonblok in Blijdorp aan de Vroesenlaan tussen de Van der Horststraat en de Navanderstraat. Alle bouwblokken hadden daar volgens het vigerende stedenbouwkundige plan een alzijdig gesloten vorm. Hij brak het open en bood daarmee alle bewoners via een binnenhof (met de verdiepte galerij) contact met het Vroesenpark. Veel woningblokken in Blijdorp die door z.g. bouwondernemers werden gerealiseerd dragen zijn signatuur. Aan de westkant van de Schiekade transformeerde hij een oorspronkelijk langgerekt bouwblok tot het 'Ungerplein' waar drie elementen: benzinestation-

laagbouw, vier etages-portiekbouw en hoogbouw, ruimtelijk een boeiende stedenbouwkundige onderbreking vormen van de kilometer-lange Schiekade.

De hoek van de Mathenesserlaan en de Nieuwe Binnenweg, en de kerngezonde volkswoningbouw in Rotterdam-Zuid, zijn van zijn hand.

Begin 50er jaren bouwde hij voor zijn gezin aan de Kralingseweg een woonhuis, dat qua ligging en ruimtelijke conceptie voor die tijd uniek te noemen was.

Het bureau van Van den Broek en Bakema heeft zoals Rudy Stroïnk in de boven aangehaalde gids zegt, een buitengewone bijdrage geleverd aan de naoorlogse architectuurdiscussie. Die discussie, vooral over de rationalisatie van de volkswoningbouw, spitste zich enerzijds toe op de ontwikkeling van gezonde, functioneel verantwoorde, standaard plattegronden, en anderzijds op de mate van rationalisatie en industrialisatie van de uitvoering.

De ontwerpactiviteiten worden in deze wederopbouwphase sterk in de organisatie van het totale bouwproces ingebed.

Het was Van den Broek die als een der medeoprichters van het Bouwcentrum, naast de praktijk van het bureau en zijn hooglerschap, in de Kerngroep woningarchitectuur met ir. W. van Tijen belangrijke bijdragen heeft geleverd aan de noodzakelijke standaardisatie van vooral woningplattegronden voor de etagebouw in de grotere steden. Dit was een voortzetting van wat hij reeds in de dertiger jaren presteerde in de Tarwebuurt in Rotterdam-Zuid.

Van den Broek's invloed in Delft was van grote betekenis. Hij was het die 'een inbraak pleegde' in de 'Delftse school' en de sacrale sterk hiërarchisch gerichte architectuuropvatting van prof. Granpré Molière fel ter discussie stelde. De adembenemende snelheid waarmee hij in staat was de complexe ontwerpproblemen, waar zijn studenten mee worstelden, te doorzien, wekte dan ook aller bewondering.

De associatie van Van den Broek en Bakema in 1948 werd gevolgd door een ware explosie van bouwprojecten van hoog gehalte in Rotterdam, maar ook daarbuiten.

Bakema was bezig op zeer kleine schaal, zie b.v. de nu al wat versleten verbouwing van 'Ons Huis' in de Gouvernestraat, maar ook op grote schaal. Hij was een van de trekpaarden van het werk in CIAM- en Opbouw-verband, waar samen met Lotte Stam, Hovens Greve, Wissing, Wim Boer en ondergetekende, de ideeën vorm

kregen voor de verkaveling van Pendrecht.

Bij een hoge bebouwingsdichtheid van circa 100 woningen per ha, vonden wij een gezond evenwicht voor de huisvesting van de grote gezinnen en de bejaarden op de grond, en de middelgrote en kleinere gezinnen in drie- en vierhoog etagebouw. Nu deze wijken 'volgroeid' zijn, blijken zij nog steeds een passend antwoord te geven op de vraag naar eenvoudige, goede en betaalbare huurhuizen.

Het kleine en het grote, de individuele en gemeenschappelijke problemen in relatie tot zijn nooit aflatende belangstelling voor de RUIMTE, waarin alles met alles en iedereen met iedereen te maken heeft, daarvan getuigt Bakema's boekje 'Van Stoel tot Stad', de samenvatting van een aantal televisievoordrachten in de vroege 60er jaren.

Waar Bakema zich sterk inspande in de CIAM (Congrès Internationale de l'Architecture Moderne), was Van den Broek de trekker van de kleine groep architecten die Nederland vertegenwoordigde in de UIA (Union Internationale des Architectes). Deze in Parijs in 1947 opgerichte federatie van vrijwel alle landelijke architecten-organisaties over de gehele wereld, houdt iedere drie jaar 'ergens' een congres. Nederland was in 1952 gastheer en Van den Broek voorzitter.

Even enkele stappen terug: Van den Broek was al in de jaren '45 e.v. samen met Van Tijen, Kraaijvanger en Verhagen lid van OPRO, het kleine adviescollege van de stadsbouwmeester Van Traa, en droeg daarin ook ideeën aan voor de basisplannen die richting gaven aan het wederopbouwwerk.

Het is interessant om van de gedetailleerde verslagen uit die overlegperiode, waaraan ook Oud en Van Eesteren deelnamen, kennis te nemen (Blijstra: Rotterdam stad in beweging, Arbeiderspers 1965).

Het is ook maar weinigen meer bekend, dat toen het puinruimen in 1941 volop op gang was gekomen, de beide buro's Van Tijen en Maaskant en Brinkman en Van den Broek, een boekwerk hebben samengesteld 'Woonmogelijkheden in het Nieuwe Rotterdam' (W.L. & J. Brusse N.V., Rotterdam 1941). Het concept voor een volledige woonwijk, op basis van een realistische, demografische en functionele analyse, zoals die voordien nog nooit door architecten was verricht.

Voor zover we kunnen nagaan heeft Bakema als jong tekenaar in 1941 in dienst bij Van Tijen, hiervoor ook al schetsen gemaakt, en werd de basis gelegd voor de woonprojecten blok F10 tussen Dr.

Zamenhof- en Vlinderstraat in Kralingen, en de hoogbouw aan het Zuidplein, waaraan schrijver dezes, toen ook bij Van Tijen werkzaam, in 1945 en 1946 heeft meegewerkt.

Die publicatie in bezet Nederland getuigt niet alleen van grote moed, maar ook van 'acquisitieve' realiteitszin. Het was de neerslag van de ervaring die vooral Van den Broek met de bouwondernemers al had opgedaan, gekoppeld aan het idealisme waarmee Van Tijen zich in het veld van de volkshuisvesting bewoog.

Het boek eindigt: 'Wanneer de grote lijnen, die nodig zijn, getrokken worden met kracht, waarachtigheid en warmte, zal het voor allen een geluk kunnen zijn te werken aan, en te wonen in het Nieuwe Rotterdam'.

Tot circa 1960 lag het zwaartepunt van het werk van het bureau in de herbouw van de city van onze stad ten westen van de Coolsingel.

Het warenhuis van Van Vorst-Wassen en Ter Meulen (na 1980 grotendeels Ter Meulen) vormt samen met de meubelzaak van H.H. de Klerk de noordwand van het Binnenwegplein, en is de aanzet tot de ruimtelijk prachtige Zuidpoot van de door Van den Broek met medewerking van Van Gool ontworpen Lijnbaan.

De met zorg uit de ziekenhuistuin gespaarde kastanje, siert een van de beste pleintjes van Rotterdam.

Ten oosten van de Coolsingel bouwden zij Galeries Modernes en een woningcomplex aan de Mariniersweg-hoek Goudsesingel. Zowel op deze hoek als op de hoek die Ter Meulen met de Lijnbaan vormt, is het Bakema die de beide richtingen als ineengestrengelde vingers met elkaar vervlecht.

In de haven waren Thomsen en de Holland-Amerika Lijn hun klanten. Het Diaconessenhuis kreeg de zusterflat, het haakvormige winkel- en woningcomplex aan het Zuidplein is van hun hand en ook het gebouw van de Gemeentelijke Vervoer- en Motordienst bij het Kleinpolderplein (1952).

Onder de rook van Rotterdam kreeg de T.H. in Delft van het bureau de gebouwen voor Bouwkunde, Weg- en Waterbouw en de Aula, als specifiek ontwerp van Van den Broek de meest boeiende en gigantische 'betonplastiek' die Nederland rijk is.

Een speciaal hoofdstuk wordt gevormd door de activiteiten van het bureau voor de grote tentoonstellingen.

Reeds in 1937 was Van den Broek de architect van het Nederlandse paviljoen op de Wereldtentoonstelling in Parijs.

82. Het warenhuis Ter Meulen aan het Binnenwegplein.

In 1950 waren zij hoofdarchitecten van Rotterdam AHOY'.

In 1955 stond Rotterdam na tien jaar hard werken aan de wederopbouw even stil: E'55!

In 1958 verzorgden zij samen met Boks en Rietveld het Nederlandse paviljoen op de Wereldtentoonstelling in Brussel, en in 1960 de Floriade te Rotterdam.

Een onovertroffen hoogtepunt in deze cyclus is het paviljoen op de Wereldtentoonstelling in 1970 in Osaka. Bakema ontwierp dit samen met Weeber, Crouwel (total design) en Jan Vrijman (cinéast).

Bakema: Het concept is een vervolg op het idee van een nooit gerealiseerd ruimtelijk ontmoetingscentrum voor de Floriade. Een ruimtelijke constructie waarvan elk element betrokken is op alle andere belangengebieden. De ontwerpgroep slaagde erin te komen tot 'een volledige overlapping van vorm-inhoud-techniek-kunst-voorlichting-propaganda-beeld-geluid. TOTALE BELEVINGSTECHNIEK!'

De boodschap 'over Nederland met z'n water, z'n luchten, de mensen en hun dieren'. Van alle deelnemende landen trok Nederland in Osaka de meeste bezoekers.

Een volledig overzicht van de tientallen projecten en honderden publicaties tot 1961 is opgenomen in de catalogus van de tentoonstelling die het bureau organiseerde in 1962 in het Museum Boymans: 'Bouwen voor een open samenleving'.

Waardering voor hun visie op de ontwikkeling van Rotterdams' centrum na dertig jaar wederopbouw, vond het bureau in een speciale opdracht van de Kamer van Koophandel en Fabrieken, die in 1975 zijn neerslag vond in de brochure 'Tolerante Binnenstad'. Na Bakema's dood in 1981 is bij St. Martin's Press in Londen een boekje uitgegeven 'Thoughts about Architecture'. Een verzameling van veel niet gerealiseerde projecten, prijsvragen en studie's van het bureau en de architectengemeenschap zoals die de laatste tien jaren functioneerde.

Het vele werk dat deze architecten gedurende hun samenwerking met het bureau buiten Rotterdam en in andere landen hebben gerealiseerd, moet in deze beknopte necrologie helaas buiten beschouwing blijven.

Zeer verschillend van karakter vonden zij elkaar steeds op de kritieke momenten van hun werk.

Van den Broek, de analytische docent.

Bakema, de rusteloze zoeker naar de 'totale vorm'.

Jödicke citerend: 'Met enige overdrijving, maar daarmee de kern van de zaak rakend, kan men zeggen dat voor Van den Broek alles belangrijk was wat tot vorm leidt, terwijl voor Bakema essentieel was welke functie de gebouwde vorm kan hebben, kan krijgen. De analytische aanpak van Van den Broek en de op de totaliteit gerichte vormgevende kracht van Bakema vulden elkaar uiterst gelukkig aan. Van den Broek was vaak de correctie op de dikwijls buitensporige fantasie van Bakema; getuige ook de volgende citaten:

Bakema: Een architect verkeert met zijn hoofd in de ruimte en de wolken der verbeelding, met zijn voeten staat hij op 't platform der praktijk.

Alles heeft met alles te maken, alles zit aan elkaar vast want er is altijd lucht tussen.

'Vandaag' is vaarwel zeggen tot 'gisteren' en welkom tot 'morgen'.

Op z'n sterfbed: Ik voel me weer helemaal deel van het totale energiegebeuren! Bakema heeft ook eens gezegd dat 'architect zijn is meehelpen door gebouwen Maatschappelijke structuren verder te ontwikkelen' en verder: 'Echte architectuur kan slechts ontwikkeld worden door hen die bereid zijn daardoor te werken aan het bouwen van een nieuwe maatschappelijke orde...', en beiden deden dat op hun eigen manier met grote overgave en overtuiging.

Nationale en ook internationale waardering kwam voor beiden als volgt tot uitdrukking:

Prof. Ir. Van den Broek

Prof. Bakema

Légion d'Honneur van
Frankrijk 1939

Officier in de orde van Oranje
Nassau 1958

Officier in de orde van Oranje
Nassau 1950

Officier in de Kroonorde van
België 1958

Officier in de Kroonorde van
België 1958

Ridder in de orde van de
nederlandse leeuw 1971

Ridder in de orde van de
nederlandse leeuw 1966

Erelid van American Institute of
Architects

Erelid van American Institute of
Architects

Zentral Vereinigung
Architekten Oesterreichs

Prijs: Zilveren Kubus
BNA 1971

Association of scottish Architects
Suomen Arkkitehtiliitto (Finland)

Enkele belangrijke projecten van het buro Van den Broek en Bakema, respectievelijk van de architectengemeenschap zoals die de laatste tien jaar functioneert buiten de reeds genoemde:

- gebouwen van de Postcheque- en Girodienst in Den Haag en Arnhem;
- de Wereldomroep Hilversum;
- Raadhuizen in Marl (D.), Terneuzen, Ede en Twello;
- gebouwen voor T.N.O. in Apeldoorn;
- complex voor Siemens in München;
- Heineken brouwerij in Zoeterwoude (i.s.m. D.H.V.);
- splitlevel flatgebouw in Berlijn;
- ‘Het Dorp’ in Arnhem;
- ziekenhuizen in Rotterdam en Apeldoorn;
- kerken in Nagele en Schiedam;
- veel scholen, winkelcentra, fabrieken en kantoren.
- in uitvoering:
 - de Gemeentebibliotheek te Rotterdam en een nieuw hoofdkantoor voor de AMRO-bank te Amsterdam.